

Тетяна БАТАНОВА

(Київ, Україна)

УДК: 94 (477): 329 (=411.16) «1917/1918»

Політичні платформи та діяльність єврейських партій в Українській Центральній Раді та Міністерстві з єврейських справ (1917–1918 рр.)

Лютнева революція 1917 року в Росії відкрила шлях для національних рухів різних національностей. Для євреїв Росії революція означала ще й скасування всіх обмежень, що існували в колишній імперії. Саме з того часу з'явилася реальна можливість для розв'язання “єврейського питання” на інституційному рівні – рівноправна участь єврейських партій у виборах до державних органів влади та створення національних самоврядних органів.

П'ять єврейських партій – Бунд (Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії), Єврейська Соціал-Демократична Робітничка Партія “Поалей Ціон” (“Робітники Сіону”), Об'єднана Єврейська Соціалістична Робітничка Партія (ОЕСРП, інша назва Фарейнікте), сіоністи та Єврейська народна партія (Фолкспартей) – брали участь у роботі Української Центральної Ради у 1917 – 1918 роках. Саме за їх активної участі в законодавчій та виконавчій діяльності української влади, 15 липня 1917 року¹ чи не вперше в історії був призначений віце-секретар з єврейських справ (пізніше – генеральний секретар і міністр із єврейських справ).

Політичні платформи єврейських партій

Нижче ми коротко розглянемо історію формування п'яти єврейських партій, що входили до Центральної Ради, їх програмові погляди та ідеологічні позиції на момент входження до Центральної Ради. Щодо політичних поглядів єврейських партій, то тут ми хотіли б зупинитися на таких ключових пунктах, як: загальна спрямованість кожної

¹ Тут і надалі до 15 лютого 1918 р. дати подано за юліанським календарем (старим стилем), а з 16 лютого 1918 р. – за григоріанським

із партій, їх ставлення до єврейської автономії, єврейських громад та єврейського мовного питання – це ті найважливіші пункти партійних програм, навколо яких пізніше розгорталася діяльність єврейських партій у Центральній Раді. Варто відзначити, що, на відміну від різних українських партій, які так чи інакше об'єднувало прагнення національно-культурної автономії України, єврейські політичні сили були доволі роз'єднаними, чи не єдиним об'єднавчим фактором для них було їх загальне усвідомлення своєї приналежності до єврейства [1, с. 55].

Найраніше були створені партія сіоністів та Бунд. Щодо сіоністів, то вони були під керівництвом Загальних сіоністів, а також частиною Всесвітньої сіоністської організації, яка періодично проводила сіоністські з'їзди з 1897 року. Метою сіоністів було відновлення держави в Сіоні (тобто на території тодішньої Палестини), всі інші програмні пункти підпорядковувалися цій меті. Лише з 1906 року після після Всеросійського сіоністського з'їзду в Гельсінфорзі була підтримана ідея про бажаність єврейської автономії у країнах розсіяння, яка передбачала створення автономії на основі єврейських громад із компетенцією у справах освіти, здоров'я, громадської взаємодопомоги і релігії [2, с. 25]. Однак сіоністи розглядали національну автономію лише як засіб для підвищення національної свідомості євреїв і їх національної єдності [3, с. 250], що можна було б пізніше використати для створення держави в Палестині.

Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії – Бунд – заснували 1897 року в Вільно учасники єврейських соціалістично-демократичних груп [4, арк. 4]. У політичній платформі Бунду стверджувалося, що їх партія є частиною російської соціал-демократії та частина інтернаціоналу [5, с. 8; 6, арк. 16 зв.], а тому їх метою проголошувалися ліквідація єврейського безправ'я, захист інтересів єврейських пролетарів [7, с. 26], рівноправність єврейської мови в усіх державних установах і створення єврейських шкіл [5, с. 10; 6, арк. 17 зв.]. На VI з'їзді Бунду в 1905 було прийнято програмову концепцію австрійської соціал-демократичної партії про “культурно-національну автономію” [4, арк. 13; 7, с. 26–27].

Бунд міцно стояв на позиції, що задля нормального господарського розвитку та єдності класової боротьби Росія мала б залишатися “єдиною і нероздільною”, однак у ній обов'язково мали б бути надані права кожній національності на вільний національний розвиток. Це

мало б забезпечуватися повною рівноправністю мов і територіальною автономією для місцевостей, які різняться своїми економічними, національними та побутовими особливостями (зокрема для прикладу в програмі називалися Україна та Литва) [5, с. 9–10; 6, арк. 17–17 зв.]. Досить швидко Бунд став найпопулярнішою єврейською соціалістичною партією.

Єврейська Соціал-Демократична Робітничка Партія “Поалей Ціон” бере свої початки зі Всесвітньої сіоністської організації. З 1900 року “Поалей Ціон” діяв як громадсько-політичний рух, і лише 1906 року на з’їзді в Полтаві була створена партія, що поєнувала гасла сіонізму та соціалізму. Їх бачення єврейської автономії було подібним до бачення сіоністів – “Поалей Ціон” виступали за створення територіальної автономії на демократичних засадах для єврейського народу в Палестині (як кінцевої мети) і національно-персональної в країнах розсіяння [8, арк. 2 зв., 12; 9, с. 2; 2, с. 27; 7, с. 24–26].

У 1906 році видатний єврейський діяч Шимон (Семен) Дубнов заснував Єврейську народну партію (Фолкспартей). Ідеологічно партія наслідувала ідеї, висловлені Дубновим у його “Листах про старе й нове єврейство” [10], і одразу стояла на позиціях запровадження культурно-національної автономії [2, с. 27; 7, с. 27–28] саме в тому вигляді, який пізніше був обраний у політиці Української Центральної Ради. Згідно з концепцією автономізму Дубнова, вся єврейська національна автономія мала б бути секулярною та екстериторіальною, а її структурними елементами були б місцеві ради єврейських громад (*кегіл*); єврейський парламент (зібрання), делегатами до якого мали б бути представники громад і єврейських політичних партій; Національна Рада як виконавчий орган єврейського парламенту; міністр з єврейських справ у державному уряді [2, с. 23].

Найпізніше утворилася Об’єднана Єврейська Соціалістична Робітничка Партія (ОЕСРП або Фарейнікте) – у травні 1917 року – шляхом злиття двох партій – Сіоністсько-соціалістичної робітничої партії (яка по суті зовсім не була сіоністською, адже виступала за створення єврейської держави на будь-якій території, а не лише в Сіоні) та Соціалістичної єврейсько-робітничої партії (СЕРП, інша назва “Сеймісти” – бо прагнули створення культурно-національної автономії для євреїв і єврейського представницького органу “сейму”) [2, с. 27–28; 7, с. 32]. Для ОЕСРП головним пунктом програми було створення національно-персональної автономії, яка передбачала б єврейське

самоврядування в питаннях культури, освіти, соціальному забезпеченні тощо [4, арк. 43; 11, арк. 11 зв.].

Отже, як бачимо, для більшості партій ідеї автономізму були лише одним із пунктів їхньої програми, до того ж не найголовнішим [12, с. 268]. Наприклад, для сіоністів та для “Поалей Ціон” головною метою було створення єврейської національної територіальної автономії (чи й держави) у Палестині, для Бунду – повне здійснення пролетарської революції та втілення ідей марксизму. Лише для Фолкспартей і Фарейнікте ідея єврейської національно-персональної (національно-культурної) автономії була центральною.

У питанні єврейської мови, що мала б використовуватися в єврейському самоврядуванні, освіті та культурі, єврейські партії зовсім не виявляли одностайності: так Єврейська народна партія та партії соціалістичного спрямування виступали за впровадження і розвиток їдишу як материнської мови (*mame loshn*); сіоністи ж вважали їдиш “жаргоном”, мовою вигнання, а тому прагнули підтримувати іврит як єврейську розмовну та офіційну мову [2, с. 76–78] (це також полегшило би їм у майбутньому використання івриту в єврейській державі у Палестині).

Щодо реорганізації єврейської громади на демократичних та світських засадах, то за це виступали всі єврейські партії [4, арк. 44–45] – лише сіоністи робили застереження, що держава має якомога менше втручатися в життя громади [13, с. 245–247].

Ще не беручи участі в Українській Центральній Раді, єврейські партії вже висловлювали підтримку її прагненням. Так у червні 1917 р. Уманська організація СЄРП, яка з усією СЄРП увійшла до ОЄСРП, у своїй резолюції висловлювала рішучий протест проти політики Тимчасового Уряду з невизнання вимог, висунутих Центральною Радою. Також СЄРП декларувала, що вони підуть поруч із “демократичними елементами на Україні в їх боротьбі за національно-територіальну автономію” [14, с. 422]. А в резолюції Бюро Південно-Західного окружного комітету Єврейської соціал-демократичної робітничої партії “Поалей Ціон” від 29 червня 1917 року йшлося про необхідність визнання Тимчасовим Урядом Української Центральної Ради й Генерального Секретаріату “автономними центральними органами української нації”², а також – щоб Українська Центральна Рада “разом з

---

² Тут і надалі збережено орфографію оригіналу.

представниками національних меншостей підготувала працю над організацією територіально-автономного ладу на Україні” [цит. за 15, с. 289].

Високо оцінював ставлення євреїв до українського руху і колишній Генеральний Секретар Володимир Винниченко, коли зазначав, що єврейські політичні партії розсудливо і навіть прихильно поставилися до ідеї української державності [15, с. 286]. При цьому однак практично кожна єврейська партія стояла на цілісності єврейства Росії, адже серед більшості євреїв була поширеною думка, що Росія, будучи розділеною на самостійні держави, стане театром громадянської війни, а це своїм чином загрожувє російському єврейству [16, с. 12].

Діяльність в Українській Центральній Раді

3 липня 1917, коли Українська Центральна Рада була визнана Тимчасовим Урядом (у Постанові Тимчасового Уряду про затвердження Генерального Секретаріату) [17, с. 163–168] як представник Тимчасового Уряду, і до припинення діяльності Ради у квітні 1918 року єврейські партії виявляли своє активне зацікавлення у ній. Тимчасовий Уряд погодився визнати Центральну Раду за умови, що остання включить до свого складу представників національних меншин й таким чином залучить їх до законодавчого та виконавчого процесів. Після такої угоди Рада видала й опублікувала Другий Універсал від 3 липня 1917 року чотирма мовами: українською, російською, польською та їдишем; вона також запросила приєднатися до її лав представників неукраїнських національностей [2, с. 45; 17, с. 164].

На той момент у Центральній Раді вже переважали соціалістичні та лівоцентричні партії. Більше того, Перший Універсал містив заклики до “згоди і порозуміння з демократіями” неукраїнських національностей, що в той революційний час означало згоду з “соціалістичними партіями” [2, с. 46]. Вочевидь, це зіграло не останню роль у тому, що саме соціалістичні єврейські партії першими активно прийняли пропозицію. Хоча сіоністи переважали соціалістів у різних виборах (до Всеросійських Установчих зборів, Всеросійського єврейського зібрання тощо [18, с. 42]), за кількістю своїх місць вони склали меншість поміж представництвом єврейських партій у Центральній Раді.

Як зазначав сіоніст Наум (Нахман Мойша) Сиркін, коли постало питання про входження представників єврейських партій, то сіоністи

натрапили на спробу єврейських соціалістичних партій, переважно Бунду та ОЄСРП, які користувалися підтримкою українських соціал-демократів, усунути сіоністів від участі в Центральній Раді, зважаючи на їхню неналежність до “революційної демократії” [3, с. 254]. Немалим чином лише давні приязні стосунки сіоністів із українськими соціал-революціонерами [19, с. 173–202] запобігли цьому.

Оскільки Центральна Рада не обиралася шляхом загальних демократичних виборів, всі делегати надсилалися й призначалися від відомих політичних партій і організацій. Єврейські партії були представлені на всіх трьох рівнях українського уряду. У виконавчій гілці влади вони отримали посаду віце-секретаря з єврейських справ у Секретарстві в національних справах (пізніше Генерального Секретаря з єврейських справ і врешті-решт Міністра з єврейських справ в Раді Міністрів Української Народної Республіки); на парламентарному рівні єврейські представники отримали до 25 % місць у Малій Раді та 7 % – у Великій Раді (загальних зборах Центральної Ради) [2, с. 72–73].

Згідно з рішенням комісії в справі розподілу місць в Центральній Раді (загальних зборах) між представниками польських та єврейських організацій від 2 серпня 1917 року, євреї отримали 50 місць, які розподілялися таким чином: Бунд, СЄРП (фактично ОЄСРП) і сіоністи отримали по 13 місць кожна, “Поалей Ціон” – 9 місць, ПЄДС – 2 місця [17, с. 212]. Щодо розшифровки абрєвіатури “ПЄДС”, то деякі дослідники припускають, що це “Партія єврейського демократичного союзу” або ж при цьому малася на увазі Рада єврейських громадських організацій, до якої входили різні несоціалістичні групи, що претендували на роль загальноєврейського представницького органу [17, с. 546]; інші – на місці “ПЄДС” бачать “Єврейське демократичне об’єднання” [7, с. 51] або ж просто віддають ті самі 2 місця Фолкспартей [2, с. 52]. Фактично з різних документів Центральної Ради [17; 20], а також списків її членів серед єврейських представників бачимо членів “Поалей Ціон”, Бунду, ОЄСРП та СЄРП, Єврейської народної партії (Фолкспартей), а також тих, партійна приналежність яких у списках не визначена [21, с. 224–227, 231–234]. Однак нам не трапилося жодного представника від “ПЄДС” або ж “Єврейського демократичного об’єднання”.

Важко визначитися з точною кількістю представників єврейських партій у Малій Раді, адже різні дослідники подають різні дані, однак, згідно зі списками Малої ради, наведеними у довіднику “Діячі Укра-

їнської Центральної Ради”, єврейські представники в різний час із червня 1917 р. по квітень 1918 р. налічували близько 25 – 27 осіб. Від “Поалей Ціон” – Гольдельман Соломон, А. Гольдштейн, Корнгольд Станіслав, Менчковський Фелікс, Ревуцький Абрам (5), від Бунду – Душкан Мойша-Каїм, Золотарьов Олександр, Лібер Михайло, Рафес Мойсей, Тьомкін Айзик (5)³, від ОЄСРП – Зільберфарб Мойсей, Литваков М., Новаківський Ю., Шац-Анін Макс (5)⁴, сіоністи – Гіндес М., Розенштейн Мойсей, Сиркін (Нахман) Мойша, Сорокін, Шехтман Йосип (5), від Єврейської народної партії – Гольденвейзер, Дубинський Пінхус, Красний Пінхас (3), від СЄРП – Хургін Ісайя (1) [21, с. 231–234] – отже, всього 24 представники (якщо врахувати ще й Гутмана та Липця, наведених у списку без вказівки на партійність, то це 26 осіб). Кількість членів Малої Ради час від часу змінювалася (від 40 членів у липні 1917 р. до 82 у січні), однак сталого й регламентованого списку Малої Ради не було, тому ми, напевно, варто говорити не про членів Малої Ради, а про “коло членів Центральної Ради, які брали участь у роботі Малої Ради” [21, с. 18–19]– а це понад 150 осіб.

Перше засідання Малої Ради з представниками національних меншин відбулося 11 липня 1917 р. Того дня голова Центральної ради М. Грушевський вперше вітав представників національних меншин “не як гостей, а як товаришів-співробітників” [17, с. 175]. Від єврейських партій нагхненно виступали з вітальними словами представник “Поалей Ціон” А. Гольдштейн, сіоністської організації М. Розенштейн і Фарейнікте М. Зільберфаб. Зважаючи на прагнення розв’язати єврейське питання шляхом створення національно-територіальної автономії в Палестині, представники “Поалей Ціон” і сіоністів були доволі одностайні, обіцяючи “підтримати відроджений український народ в його стремліннях”. Зільберфаб оптимістично сподівався, що в Україні вдасться створити зразок автономного життя не лише для Росії, а й для всього світу [17, с. 175–176].

Вже з перших днів своєї участі в органах Центральної Ради представники єврейських партій активно долучилися до роботи, беручи участь не лише у вирішенні справ, що стосувалися єврейства, але й

---

³ Тут і надалі до 15 лютого 1918 р. дати подано за юліанським календарем (старим стилем), а з 16 лютого 1918 р. – за григоріанським.

⁴ Тут і надалі збережено орфографію оригіналу.

усіх державотворчих питань. Зокрема представники партій “Поалей Ціон” С. Корнгольд та С. Гольдельман і ОЄСРП М. Литваков аргументовано боронили створення в Генеральному Секретаріаті окремого Секретаріату шляхів [17, с. 178].

Єврейські партії виявляли активність у переговорах Української Центральної Ради з Тимчасовим Урядом не лише безпосередньо у складі української делегації до Петрограду (представник Бунду М. Рафес входив до української делегації Центральної Ради, посланої до Петрограду для переговорів з Тимчасовим Урядом наприкінці липня 1917 р. [17, с. 195, 215–217]), але й власними силами. Наприклад, 3 серпня 1917 року Центральний Комітет Об’єднаної Єврейської Соціалістичної Робітничої партії відіслав Тимчасовому Уряду телеграму, в якій наголошував на необхідності “якнайшвидшого досягнення угоди з демократією України стосовно встановлення автономного управління в краї” [14, с. 602]. До того ж на засіданні Малої Ради С. Гольдельман від імені “Поалей Ціон” заявив, що незалежно від того, затвердить Тимчасовий Уряд Генеральний Секретаріат, чи ні, вони працюватимуть там, де “твориться крайовий орган демократії для будівництва автономії України”, і у конфлікті Тимчасового Уряду з Центральною Радою підтримуватимуть останню [17, с. 211].

На Шостій сесії Центральної Ради у серпні 1917 р. представники єврейських партій уперше брали участь у Великій раді, а тому виступали з вітальними словами, декларуючи при цьому свою відданість зібранню та оголошуючи свої головні політичні програмні погляди. Так представник Бунду О. Золотарьов вітав Центральну Раду, зазначаючи при цьому, що Бунд буде вірним завданням класової боротьби як дороги до інтернаціоналізму, охорони прав національностей, однак лише “вкупі з демократією всієї Росії” [17, с. 222–223].

29 вересня єврейські фракції одноставно підтримали Декларацію Генерального Секретаріату України, шкодуючи однак, що Декларація не згадувала про принцип національно-персональної автономії [17, с. 329].

Все-таки нерідко між єврейськими партіями виникали гострі дискусії та суперечки з тих чи інших питань. На засіданні Малої Ради 19 жовтня 1917 р. сіоністи рішуче виступили проти наказу Секретарства внутрішніх справ комісарам України від 10 жовтня 1917 р. [22, арк. 1], де йшлося про те, щоб вони у всіх справах, що стосуються внутрішнього життя євреїв, таких, наприклад, як коробковий збір, обрання

рабинів, керувалися вказівками товариша Генерального Секретаря національних справ М. Зільберфарба. Сіоністи вважали, що такий наказ виокремлює євреїв з-поміж інших народів і ставить їх в якесь особливе становище, повертаючись до імперської практики. До того ж сіоністи категорично не погоджувалися зі світськими виборами рабинів, адже вважали це суто релігійною справою. Натомість єврейські соціалісти разом із Зільберфарбом жорстко розкритикували заяви сіоністів [23, с. 46–48]. Це був не єдиний випадок, коли внутрішні суперечності єврейського життя (не до кінця зрозумілі неєвреям), такі як: вибір між асиміляцією чи націоналізмом і сіонізмом, їдишем та івритом, світськістю та релігійністю єврейської громади та всього життя – впливали на поверхню в політичних дискусіях у Центральній Раді.

14 листопада 1917 року сіоністи зініціювали обговорення Декларації міністра закордонних справ Англії Бальфура, в якій зазначалося, що британський уряд підтримує встановлення в Палестині національного осередку для єврейського народу. Сіоністи пропонували прийняти резолюцію “Про Палестину”, в якій би мовилося, що Українська Центральна Рада “висловлює певність, що цей історичний акт... викличе серед демократичних кіл України, де скупчено багато єврейського народу, почуття великого задоволення”, а також дозволить єврейському народу поруч із проголошеною у Третьюму Універсалі національно-персональною автономією утворити національно-територіальну автономію (в Палестині) [17, с. 441, 570; 7, с. 56–57]. Отже, така резолюція мала б стати не просто виявом дружності України прагненням єврейського народу, що були підтримувані сіоністами, вона б, будучи рішенням найвищого владного органу в Україні, отримала якнайширший розголос, донесла ідеї сіонізму до кожного єврея України. Тут знову виявилися суперечності між єврейськими політичними колами – Шац-Анін (з ОЄСРП) виступив проти цієї резолюції, яка порушувала права палестинських арабів. Бачачи відсутність єдності поміж єврейських партій, українські соціал-демократи, есери та представники поляків засудили резолюцію як таку, що може бути витлумачена як заклик до “імперіалістичних захоплень країв, а також як бажання виселити євреїв з України” [17, с. 441–442].

Загалом ставлення єврейських партій до прийняття Третьюму Універсалу 7 листопада 1917 р., який проголошував Українську Народну Республіку, не відділяючись від Росії, а також обіцяв найближчим часом на законодавчому рівні закріпити національно-персональну

автономію для національних меншостей, було одностайним – всі голосували “за”, хоча й висловили деякі сумніви з приводу можливого загострення міжнаціональних стосунків і можливої більшовицької експансії [17, с. 396–401].

28 листопада 1917 р. на засіданні Малої Ради сіоніст Й. Шехтман від своєї фракції вніс запит до генеральних секретарів внутрішніх і військових справ з приводу погромів, бажаючи дізнатися, яких заходів вживає Генеральний Секретаріат для негайного зупинення погромів та чи не вважає Генеральний Секретаріат можливим дозволити євреям-воїнам складати окремі дружини для охорони євреїв від погромів [18, с. 47; 24, с. 169; 25, с. 24]. Генеральний Секретар військових справ С. Петлюра, відповідаючи на запитання, відзначив сам прикрий факт погромів, які у більшості випадків “робляться вояками запасних частин, котрі стоять у прифронтових місцевостях” [17, с. 483], а також розповів про заходи для запобігання погромам, які вже здійснено та плануються здійснити. При цьому С. Петлюра зауважив, що у справі формування єврейських військових дружин він не бачить жодних перешкод. [17, с. 483] Натомість проти формування окремих єврейських військових дружин заперечили інші єврейські партії, зокрема Фолкспартей і Бунд – представники останньої вважали, що охороняти євреїв від погромів повинні загальні органи влади України, які й несуть за це відповідальність, а військо в Україні повинне формуватися на територіальній zasadі, бо створення окремих національних військових частин лише сприятиме національній ворожнечі та погромам [17, с. 484; 24, с. 169; 25, с. 24].

Єврейські соціалістичні партії цікавилися іншими проблемами євреїв у армії, ніж сіоністи. Так М. Шац-Анін (ОЄСРП) на засіданні Малої Ради вніс інтерпеляцію про те, що певні українські частини розуміють українізацію війська занадто буквально – не як територіальне формування армії України, а як суто національну українську справу, в якій немає місця для неукраїнців [25, с. 25].

Питання до Генерального Секретаря про погроми підіймалося фракцією сіоністів на засіданні Малої Ради і пізніше, 19 грудня 1917 р., – від Секретаря отримані були практично ті самі відповіді, що заходи вживаються, однак за нестабільної ситуації в країні вони не можуть бути остаточно дієвими [20, с. 50].

2 грудня в Малій Раді відбулося вельми важливе засідання. Після доповіді про єврейські громади М. Шаца-Аніна та її обговорення

представниками єврейських партій Н. Сиркіним, М. Рафесом, С. Гольдельманом, О. Золотарьовим, М. Літваковим і Секретарем з єврейських справ М. Зільберфарбом (який і подав законопроект), Мала Рада прийняла Закон про утворення єврейських громадських рад і проведення виборів членів цих рад [17, с. 494, 496, 578; 26, с. 57–61]. До законопроекту було внесено поправки представника Бунду Рафеса, “що вибори одбуваються в громадських та урядових організаціях, в помешканнях, що мають виключно мирський (а не церковний) характер” [17, с. 578], та від “Поалей Ціон” – С. Гольдельмана, “що загальне керування виборами веде секретар єврейських справ у згоді з особливою адміністративною комісією” [17, с. 578].

Коли 19 грудня 1917 р. на засіданні Генерального Секретаріату Секретар з єврейських справ поставив на обговорення підготовлений ним проект закону про національно-персональну автономію, то представник Бунду О. Золотарьов виступив проти 8-го пункту законопроекту, який, на його думку, надавав Національним установчим зборам занадто великий суверенітет у праві встановлювати конституцію Національного союзу, яка, за словами Золотарьова, мала б узгоджуватися з законом про національно-персональну автономію, прийнятому органами всієї демократії України [20, с. 47]. Обговорення законопроекту продовжилося в Малій Раді 30 грудня 1917 р., і промовці від єврейських партій ОЄСРП та Бунду високо оцінили законопроект, що, на думку М. Рафеса, за своєю формою “не здійснений ще ні в одній країні світу” [20, с. 82]. Схвальні відгуки про законопроект лунали й 2 січня на засіданні Малої Ради: всі промовці (зокрема Ревуцький від “Поалей Ціон” і Юдін від Єврейської народної партії) щиро вітали цей “найдемократичніший у всьому світі закон величезної ваги” [20, с. 87–88]. Коли врешті 9 січня 1917 р. Закон про національно-персональну автономію був прийнятий, то М. Литваков (ОЄСРП) урочисто зазначив, що “віднині меншості перестають бути меншостями і стають рівноправними громадянами Української Народної Республіки” [20, с. 99].

На наступному засіданні Малої Ради 11 січня 1918 р. був проголосований і проголошений Четвертий Універсал Центральної Ради, який проголошував повну самостійність і незалежність Української Народної Республіки. Єврейські партії не підтримали Універсалу: Бунд голосував проти, решта присутніх єврейських представників (від “Поалей Ціон”, ОЄСРП та Фолкспартей) – утрималися, а сіоністи взагалі

не з'явилися на засідання [20, с. 102; 7, с. 61; 16, с. 35]. Можна висловити багато міркувань і припущень, чому так сталося: через нібито нелояльність єврейських партій Центральній Раді (однак таке доволі поширене припущення-звинувачення не знаходить свого підтвердження у подальших діях єврейських партій, які одностайно висловили свою підтримку Центральній Раді в боротьбі з більшовиками); через бажання єврейських партій залишити “російське єврейство” цілісним (про це говорив у своїй праці С. Гольдельман); через орієнтацію єврейських партій на Москву як їх партійний центр (це можна говорити про Бунд, який вважав себе частиною інтернаціоналу і з різних питань, обговорюваних і вирішуваних у Центральній Раді, часто займав спільну з російськими меншовиками позицію).

У січні 1918 року під час більшовицького повстання на заводі “Арсенал” у Києві та наступу більшовицької армії на Київ зростала напруга й антиєврейські настрої серед населення. Тому єврейські партії виявили небачену до того одностайність (заяви Бунду фактично збігалися із заявами сіоністів) і 19 та 20 січня виступили на Дев'ятих загальних зборах Центральної Ради із промовама, в яких зауважували, що вся єврейська нація не може відповідати за вчинки окремих євреїв, які вступили до більшовицьких лав [20, с. 116–117]. До того ж сіоніст Й. Шехтман прагнув, щоб Центральна Рада видала відозву до громадян із закликом не чинити єврейського погрому. Проте Б. Мартос виступив проти такої пропозиції, наголосивши, що така відозва навпаки могла б лише посилити погромницькі настрої; Б. Мартос також запропонував, щоб Бунд видав відозву до громадян Києва на підтримку Центральної ради у боротьбі з більшовиками. На це Мартосу відповів представник Бунду Лібер, запевнивши, що Бунд вже підготував таку відозву й вона ось-ось мала вийти [20, с. 117–118]. Наприкінці засідання майже всі фракції погодилися, що має вийти спільна відозва, і справді 24 січня в газеті Нова Рада вийшла “Відозва Ради народних міністрів до громадян м. Києва” (за 19 січня) з закликами зберігати спокій і довіру до Центральної Ради. У цій відозві жодним чином не згадувалося про погроми [20, с. 119, 131–132]. Єврейські партії у своїх періодичних виданнях теж видали свої відозви до населення, у яких висловили підтримку Центральній Раді в боротьбі з більшовиками [27, арк. 5–10; 18, с. 50–51; 7, с. 65–66].

25 січня 1918 року Центральна Рада під натиском більшовиків залишила Київ і надалі приблизно протягом місяця засідала у містеч-

ках Волині без представників національних меншин. 27 січня у Брест-Литовську делегація Української Народної Республіки підписала мирний договір із представниками країн Четверного Союзу. Більшість єврейських партій, що брали участь у Центральній Раді (окрім Бунду), з певними застереженнями підтримали підписання сепаратного миру [17, с. 466–468; 2, с. 88].

Після повернення Центральної Ради до Києва на урочистому засіданні Малої Ради з нагоди річниці створення Ради представники єврейських партій палко вітали її. Сіоніст Н. Сиркін, зокрема, висловив сподівання, що Київ буде зразком дружніх міжнаціональних відносин, а член Бунду М. Рафес сказав, що пишається участю його партії у діяльності Центральної Ради [7, с. 69–70; 20, с. 218–219].

9 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради між єврейськими партіями розгорнулася дискусія з приводу призначення міністра з єврейських справ, на посаду якого зібранню пропонувалося затвердити Вульфа Лацького (за іншими джерелами – Луцького, псевдонім – Бертольд). Сіоністи виступили проти того, щоб Рада міністрів призначала міністра з єврейських справ, а не самі євреї, зауваживши, що цей міністр не буде поважатися євреями – таким чином сіоністи знову підтвердили свою загальну критичну позицію проти міністра з єврейських справ. Натомість представники чотирьох інших єврейських партій висловилися за призначення міністра Радою міністрів і підтримали кандидатуру Лацького, який мав у своїй діяльності керуватися настановами Єврейської національної ради. Внаслідок голосування Малої Ради Лацького було затверджено міністром єврейських справ [20, с. 259; 7, с. 70].

Коли 11 квітня 1918 р. Мала Рада обговорювала законопроект про єврейську вчительську семінарію, то знову виявили себе програмові розбіжності між єврейськими партіями. Сіоніст Гіндес запропонував, щоб мовою викладання була та, яку ухвалить Єврейська національна рада, бо “існує дві мови: „їдиш” і „гебреїш”, себто жаргон і староеврейська” [20, с. 264] (сам законопроект пропонував зробити мовою викладання їдиш). Можливо, таким чином сіоністи сподівалися, що Єврейська національна рада вирішить це мовне питання на їхню користь, адже сіоністи виступали за відродження івриту (староеврейської). Представники інших єврейських партій не підтримали пропозиції сіоністів, а тому закон був прийнятий без їх поправки [20, с. 264–265].

20 квітня на засіданні Малої Ради між представниками єврейських партій сіоністом Гросманом, представником Бунду Золотарьовим, Фолкспартей Гольденвейзером і ОЄСРП Шац-Аніним з одного боку та представниками українських партій розгорілася суперечка з приводу антиєврейських написів німецькою мовою на вокзалах, насильств і неправильної політики уряду на місцях. Представники українських партій сприйняли зауваження лише як несправедливі закиди з боку неукраїнців українцям, тому конструктивної дискусії фактично не вийшло [20, с. 294–297].

Як уже зазначалося вище, єврейські партії долучалися до активної участі не лише у вирішенні суто єврейських пагинь, але й загальнодержавних, правових, економічних. На засіданні Малої Ради 23 квітня було повідомлено, що представник сіоністів Гіндес завдяки своїй активності і членству в Українській Центральній Раді зміг відвернути 12 смертних вироків, винесених австрійською військовою владою у Херсоні [20, с. 300]. На тому ж засіданні велося активне обговорення законопроекту про створення Головної економічної ради, з його критикою виступили економіст С. Гольдельман (від “Поалей Ціон”), Гольденвейзер (Фолкспартей) і Золотарьов (Бунд).

На останньому засіданні Малої Ради 29 квітня 1918 р. було прийнято Конституцію Української Народної Республіки, восьмий розділ якої називався “Національні союзи” й повністю включав раніше прийнятий Центральною Радою Закон про національно-персональну автономію. За Конституцію всі члени Малої Ради голосували одногolosно, окрім голосування першого параграфу, який проголошував самостійність Української Народної Республіки і в голосуванні якого Бунд утримався (щоб не суперечити своїй партійній позиції, висловленій у голосуванні проти Четвертого Універсалу) [20, с. 327–328, 330–335].

Одразу після перевороту 29 квітня 1918 р. єврейські партії ОЄСРП та “Поалей Ціон” видали відозви-протести проти протиправних вчинків німецьких військ щодо Української Центральної Ради і закликали населення підтримувати Центральну Раду [28, арк. 2–2 зв.; 29, арк. 19–21], але було вже пізно, ці заклики вже не могли бути прочутими.

Міністерство з єврейських справ

Фактично, повноцінна робота віце-секретарства (пізніше міністерства) з єврейських справ розпочалася лише з жовтня 1917 р. [23, с. 33; 2, с. 67], коли вже була прийнята Декларація Генерального Сек-

ретаріату (29 вересня) та коли вперше зібралася Єврейська національна Рада. 1 жовтня 1917 року відбулося перше засідання Єврейської національної ради, яка повинна була представляти всі п'ять єврейських партій, що входили до Центральної Ради, і нараховувала спочатку 25 (по 5 від кожної партії), а потім 50 членів (по 10 від кожної партії). Сіоністи однак відмовилися від такого паритетного розподілу місць, вважаючи себе більш впливовою єврейською партією, і на першому ж засіданні вийшли із ради і лише час від часу надсилали свого представника для суто інформаційних цілей. Бути представленою в Національній Раді вимагала також і партія "Ахдут Ізраель" ("Єдність Ізраеля"), однак остання не задовольнила її вимоги. Спершу Національна рада виконувала дорадчі функції при Секретарстві з єврейських справ, а згодом перетворилася на настановчий для Секретарства орган [17, с. 576; 18, с. 43; 23, с. 34].

На розгляд Національної ради віце-секретарство з єврейських справ представило свою декларацію із програмою роботи. У декларації поміж головних поставлених перед віце-секретарством конкретних завдань зазначалися: розбудова єврейської автономії, що б ґрунтувалася на демократичних реформованих *кегілах* (громадах), запровадження модернізованої єврейської загальної обов'язкової державної освіти, впровадження рівних прав мови їдишу у громадському та політичному житті. Однією з перших і найважливіших цілей віце-секретаря з національних справ було за допомогою Національної Ради розробити статут єврейської національної автономії, що мав бути поданий до Національних єврейських зборів, які були б скликані на демократичних засадах [23, с. 34–37, 106–112]. Головні позиції декларації отримали схвальні відгуки усіх партій, що брали участь у раді, окрім сіоністів, які зазначили, що не вважають ні віце-секретаря, ні Національну раду уповноваженими розробляти й видавати закони, які стосуються єврейського життя [23, с. 37]. З цих та інших причин сіоністи залишили раду. Силами законотворчої діяльності міністерства 2 грудня 1917 р. був підготований і прийнятий Закон про утворення єврейських громадських рад і проведення виборів членів цих рад.

Дуже важливим у діяльності віце-секретарства був відділ освіти, він пізніше був перетворений на Департамент народної освіти, який включав такі відділи: адміністративний, середніх шкіл і статистико-економічний [30, с. 121]. Серед нагальних проблем, якими першочергово мав займатися відділ освіти, стали видавництво підручників і підготов-

ка кваліфікованих вчителів для викладання в єврейських школах. Тому, за поданням віце-секретаря з єврейських справ з державної скарбниці була надана позика Демократичному гуртку єврейських вчителів розміром в 50 тисяч карбованців для видавництва підручників мовою їдиш. Пізніше 10 квітня 1918 р. Центральна Рада прийняла закон про асигнування ще 500 тисяч карбованців, з яких 370 тисяч мало піти на підручники, а решта 130 тисяч на заснування державної єврейської друкарні [23, с. 48–49; 31, арк. 37–38 зв.; 30, с. 120–121]. Планувалося також відкрити десять єврейських вчительських семінарій і інститутів в Україні [23, с. 49], проте встигли прийняти закон лише про відкриття однієї державної єврейської вчительської семінарії в Києві [32, арк. 97–105].

За час своєї діяльності з липня 1917 до квітня 1918 року віце-секретарство з єврейських справ розвинулося в Міністерство з єврейських справ, а його штат наприкінці квітня налічував приблизно сто осіб і мав декілька відділів [23, с. 98]. Міністерство з єврейських справ керувалося у своїй діяльності переважно інтересами, проголошеними в програмах єврейських соціалістичних партій, тому в його діяльності були головними реформування єврейських громад, запровадження їдишу в офіційну та освітні сфери (а не іврит), а також втілення в життя ідеї національно-персональної автономії.

Джерела і література:

1. *Клейнер І.* Урок втрачених можливостей // Сучасність. – 1992. – № 8. – С. 55–75.
2. *Abramson Henry.* A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917 – 1920. – Cambridge: Harvard University Press, 1999.
3. *Minc Mattiyahu.* Kiev Zionists and the Ukrainian National Movement. // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective / Ed. by Peter J. Potichnyj and Howard Aster. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1988. – P. 247–261.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 1.
5. Избирательная платформа “Бунда”. – б. м.: Издание центрального Комитета Бунда, б.р.
6. ЦДАГО. – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 4.
7. *Найман О. Я.* Єврейські партії та об'єднання України (1917 – 1925): Монографія. – Київ: ІПНЕНД, 1998.
8. ЦДАГО. – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 126.

9. Програма Еврейської Соціал-Демократическої Робочої Партії (“Поалей-Цион”). – б. м.: Издание Петроградского Комитета, б. р.
10. *Дубнов С. М.* Письма о старом и новом еврействе (1897 – 1907). – Изд. обраб. и доп. – СПб: Тип. т-ва „Общественная польза”, 1907.
11. ЦДАГО. – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 52.
12. *Frankel Jonathan.* The Dilemmas of Jewish Autonomism: the Case of Ukraine 1917 – 1920. // *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective / Ed. by Peter J. Potichnyj and Howard Aster.* – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1988. – С. 263 – 279.
13. *Гвоздик В.* Политическая борьба на Юге Украины в 1917 г. и еврейские общины // *Еврейское население Юга Украины. Ежегодник. Исследования, воспоминания, документы.* – Харьков – Запорожье, 1998. – С. 244 – 249.
14. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003.
15. *Винниченко В.* Відродження нації. – Ч. 1. – Київ, Відень: 1920. – (Репринтне відтворення видання 1920 року. – Київ: Видавництво політичної літератури України, 1990).
16. *Гольдельман С. І.* Жидівська національна автономія на Україні (1917 – 1920 рр.). – Мюнхен: Інститут для вивчення ССРСР, 1963. – (Копія: Торонто: адміністрація журналу „Вісті Комбатанта”, 1993).
17. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах. – Київ: Наукова думка, 1996. – Т. 1.
18. *Schechtman Joseph.* Jewish Community Life in the Ukraine (1917 – 1919) // *Russian Jewry: 1917 – 1967. / Ed. G. Aronson et al.* – NY, South Brunswick, London: Thomas Yoseloff, 1969. – С. 39–57.
19. *Boshyk Yury.* Between Socialism and Nationalism: Jewish-Ukrainian Political Relations in Imperial Russia, 1900 – 1917 // *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective / Ed. by Peter J. Potichnyj and Howard Aster.* – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1988. – P. 173 – 202.
20. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах. – Київ: Наукова думка, 1996. – Т. 2.
21. *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – Київ, 1998.
22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (*далі* – ЦДАВО). – Ф. 1854. – Оп. 1. – Спр. 2.
23. *Silberfarb Moses.* The Jewish Ministry and Jewish National Autonomy in Ukraine. Kiev, 1918/19. – New York: Aleph Press, 1993. – С. 46–48.

24. *Єкельчик Сергій*. Трагічна сторінка Української революції. Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1917 – 1920) // Симон Петлюра та українська національна революція: Зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців України / Упоряд. та передм. В. Михальчука. – К.: Рада, 1995. – С. 165–217.

25. *Гриневич В., Гриневич Л.* Національне військове питання в діяльності Союзу євреїв-воїнів Київської військової округи (липень 1917 – січень 1918 рр.). – Київ, 2001.

26. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. – К., 1994.

27. ЦДАГО. – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 7.

28. ЦДАГО. – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 86.

29. ЦДАГО. – Ф. 41. – Оп. 1. – Спр. 128.

30. *Гриневич В., Гриневич Л.* Євреї України в роки революції та громадянської війни // Нариси з історії та культури євреїв України. – К.: Дух і Літера, 2005. – С. 117–140.

31. ЦДАВО. – Ф. 1748. – Оп. 1. – Спр. 97.

32. ЦДАВО. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29.

Тетяна Батанова (Київ, Україна) Політичні платформи та діяльність єврейських партій в Українській Центральній Раді та Міністерстві з єврейських справ (1917–1918 рр.)

В статті на основі аналізу різноманітних архівних джерел та історіографії розглядається діяльність єврейських політичних партій в Українській Центральній Раді та Міністерстві з єврейських справ.

Ключові слова: єврейські політичні партії, Українська Центральна Рада, Міністерство з єврейських справ, національна меншина, національно-персональна автономія.

Татьяна Батанова (Киев, Украина) Политические платформы и деятельность еврейских партий в Украинской Центральной Раде и Министерстве по еврейским делам (1917–1918 гг.)

В статье на основе анализа различных архивных источников и историографии рассматривается деятельность еврейских политических партий в Украинской Центральной Раде и Министерстве по еврейским делам.

Ключевые слова: еврейские политические партии, Украинская Центральная Рада, Министерство по еврейским делам, национальное меньшинство, национально-персональная автономия.

Tetiana Batanova (*Kyiv, Ukraine*) **Political platforms and the activity of the Jewish parties in the Ukrainian Central Rada and the Ministry in Jewish Affairs (1917–1918)**

Based on the analysis of various archival sources and historiography, the article examines the activity of the Jewish political parties in the Ukrainian Central Rada and the Ministry of the Jewish Affairs.

Keywords: Jewish political parties, the Ukrainian Central Rada, the Ministry in Jewish Affairs, national minority, national-personal autonomy.